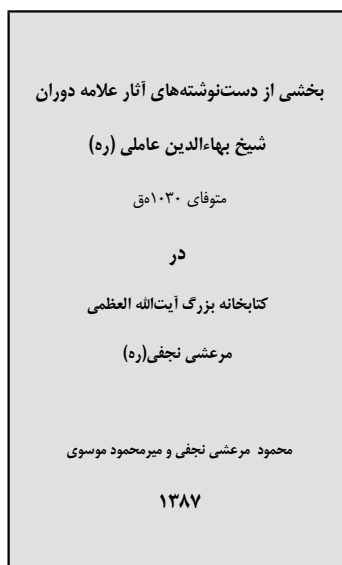


دست‌نوشته‌های شیخ بهایی در کتابخانه آیت‌الله مرعشی (ره)

■ غلامرضا امیرخانی^۱

عضو هیئت علمی سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

ایران و جهان نسخه‌هایی از آنها نگهداری می‌شود. علاوه بر این مطلب، دو عامل دیگر نیز حیات علمی و تأثیر وی بر فرهنگ مکتوب شیعی را اعتلاء بخشیده است؛ نخست کتابخانه شخصی او که آثار نفیسی در خود جای داده بود. همچنین کتابخانه دختر شیخ بهایی که حاوی نسخه‌های نفیس نوشته شده در هندوستان بود، و پس از فوت او به دست همسر دخترش، شیخ علی منشار، به آستان قدس رضوی (ع) هدیه شد. عامل دیگری که در متون دوره صفوی ذکر شده و حکایت از نقش مهم شیخ بهایی در پاسداری از میراث مکتوب شیعه دارد، تلاش وی در جمع‌آوری نسخه‌های پراکنده شده و به تاراج رفته روضه مطهر رضوی است که اغلب در جریان یورش‌های ازبکان به سرزمین خراسان رخ داده بود. این کار که در قالب مأموریت از جانب شاه عباس صفوی به وی محول شده بود، در طول چند سال و با تلاش مجدانه شیخ بهایی انجام پذیرفت و تعداد قابل توجهی از این نسخه‌ها به کتابخانه حرم مطهر رضوی (ع) بازگردانده شد.^۲



آثار شیخ بهایی

ثبات و آرامش نسبی عصر صفوی، به‌ویژه دوره حیات شیخ بهایی که مصادف با سال‌های طولانی حکومت مقتدرانه شاه عباس اول بود (۹۷۸ - ۱۰۳۸ ق)، موجب مصون ماندن بسیاری از نگاشته‌های عالمان آن زمان از حوادث و بلایا شد. وجود خیل عظیمی از دست‌نویس‌های این دوره در کتابخانه‌ها و موزه‌ها و مجموعه‌های شخصی، نتیجه همین وضعیت است. جایگاه رفیع شیخ در دربار صفوی و شهرت روزافزون او در پایتخت صفویان، عامل دیگری بود تا بسیاری از کاتبان به استنساخ آثار و تالیفات وی همت گمارند. در این میان نسخه‌های متعددی را می‌توان یافت که دست‌خط شیخ بهایی بر آنها نقش بسته است. این گروه از آثار را باید به نگاشته‌های برجای مانده به خط خود او افزود تا بتوان سیاهه بالنسبه کاملی از آثار وی پدید آورد. در بین آثار شیخ بهایی به عنوان زیر می‌توان اشاره کرد: جامع عباسی، کشکول، سوانح سفر حجاز که به نان و حلوا مشهور است، مثنوی شیر و شکر، شرح الاربعین، صمدیه، خلاصه الحساب، مخلاه، مفتاح الفلاح و

■ مرعشی نجفی، محمود؛ موسوی، میرمحمود. بخشی از دست‌نوشته‌های آثار علامه دوران شیخ بهاء‌الدین عاملی (ره) متوفای ۱۰۳۰هـ.ق در کتابخانه بزرگ آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره)؛ گنجینه جهانی مخطوطات اسلامی، قم: کتابخانه بزرگ حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، ۱۳۸۷ش، ۴۱۰ص، شابک: ۷-۶۳-۸۱۷۹-۹۶۴-۹۷۸.

شیخ بهایی

بهاء‌الدین محمدحسین عاملی مشهور به شیخ بهایی (۹۵۳ - ۱۰۳۱ق) عالم کم‌نظیر عصر صفوی و جامع علوم معقول و منقول زمان خود به‌شمار می‌آید. خانواده وی همانند گروه دیگری از علمای شیعه از جبل عامل لبنان به ایران عصر صفوی مهاجرت کردند. بحث پیرامون زندگی و حتی آثار او از حوصله این مطلب خارج است. آنچه به شیخ بهایی در کنار دیگر عالم بزرگ عصر صفوی، علامه محمدتقی مجلسی، جایگاه ویژه‌ای می‌بخشد، کثرت آثار و دست‌نوشته‌های اوست که در بسیاری از کتابخانه‌های



از آنجا که در آثاری از این دست، فهرست‌ها و نمایه‌ها نقش مهمی دارند، پیشنهاد می‌شود در تدوین آنها دقت و تلاش بیشتری به عمل آید. در این کتاب مانند

برخی از نمونه‌های مشابه دیگر، فهرست جامعی از اعلام وجود ندارد

خلاصه الحساب به قلم فرهاد میرزا قاجار (معمدالدوله)، ضمن نام بردن از کتابخانه شخصی نفیس وی، به تلاش‌های به عمل آمده برای گردآوری پاره‌ای از نسخه‌های ارزشمند فرهاد میرزا برای کتابخانه آیت‌الله مرعشی اشاره رفته است.

مشابه نمونه فوق را در صفحه ۱۳۲ و در معرفی نسخه‌ای از کتاب الجبل المتین فی احکام احکام الدین می‌توان یافت که مهر تملک محمود بن محمد رضا بیدگلی را دارد و در پانویس به جمع‌آوری برخی از کتاب‌های نفیس کتابخانه شخصی وی و نگهداری آنها در گنجینه مخطوطات کتابخانه حضرت آیت‌الله مرعشی (ره) اشاره شده است.

بخش پایانی کتاب حاضر به تصاویری از نسخه‌های معرفی شده اختصاص دارد که بیشتر آنها با دست‌خط شیخ بهایی زینت یافته است. پیش از این بخش، فهرست‌های چندگانه شامل: فهرست عناوین، فهرست کاتبان و تاریخ کتابت و نهایتاً فهرست محل کتابت آورده شده است. از آنجا که در آثاری از این دست، فهرست‌ها و نمایه‌ها نقش مهمی دارند، پیشنهاد می‌شود در تدوین آنها دقت و تلاش بیشتری به عمل آید. در این کتاب مانند برخی از نمونه‌های مشابه دیگر، فهرست جامعی از اعلام وجود ندارد. به عبارت دیگر همانگونه که از عنوان فهرست‌های سه‌گانه فوق‌الذکر برمی‌آید، جست‌وجو بر اساس اعلامی نظیر پدیدآورندگان (شارحان و امثالهم)، مالکان، واقفان و به‌طور کل اسامی ذکر شده در یادداشت‌های نسخه‌های فهرست شده امکان‌پذیر نیست.

پی‌نوشت‌ها

1. Amirkhani @nlai.ir
۲. برای توضیحات بیشتر رجوع شود به مقاله نگارنده با عنوان «کتابخانه‌های وقفی خراسان» در مجله وقف میراث جاویدان، شماره ۳۵ و ۳۶.
3. <http://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do> _

در این فهرست، ۳۸۹ نسخه دست‌نویس که دربرگیرنده ۶۹ عنوان از آثار شیخ بهایی و همچنین متن ۱۳ اجازه به خط خود اوست، همراه با نمونه‌هایی از تصاویر نسخه‌ها و دست‌خط شیخ بهایی آورده شده است

شروح و حواشی بر آثار متقدمان از جمله حاشیه بر کتاب من لا یحضر الفقیه شیخ صدوق.

در سال ۱۳۸۷ کتاب‌شناسی جامعی از شیخ بهایی توسط محسن ناجی نصرآبادی در سلسله انتشارات بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی در ۸۱۵ صفحه به چاپ رسید که حجم کتاب خود حکایت از آثار منتشره از این عالم ایرانی و یا درباره او دارد. نسخه‌های برجای مانده از شیخ بهایی را می‌توان در تمام گنجینه‌های نسخ خطی ایران یافت. بنا بر داده‌های سایت سازمان اسناد و کتابخانه ملی، تنها ۵۲۷ نسخه از آثار وی تا کنون در بخش نسخ خطی این کتابخانه فهرست شده است.

معرفی کتاب

در سال ۱۳۸۷ ش، کنگره‌ای با عنوان بزرگداشت شیخ بهایی در تهران و مشهد برگزار گردید که به مناسبت برپایی این کنگره، آثار متعددی پیرامون شخصیت و آثار وی مجال طبع یافت. از آن جمله کتاب حاضر است که در واقع فهرستی از آثار دست‌نویس موجود در بخش نسخ خطی کتابخانه بزرگ آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی را عرضه می‌کند. در این فهرست، ۳۸۹ نسخه دست‌نویس که دربرگیرنده ۶۹ عنوان از آثار شیخ بهایی و همچنین متن ۱۳ اجازه به خط خود اوست، همراه با نمونه‌هایی از تصاویر نسخه‌ها و دست‌خط شیخ بهایی آورده شده است.

ترتیب مدخل‌ها بر اساس عنوان آثار است. از صفحه ۳۰۵ کتاب، فهرستی از اجازات^۱ موجود در کتابخانه آیت‌الله مرعشی آورده شده است که از آن جمله می‌توان به اجازه‌های او به ابن شدقم، شهاب‌الدین احمد خاتونی، شاه حسین طالشی و محمدرضا مشهدی اشاره کرد.

در برخی موارد توضیحات مفیدی نیز ارائه شده است؛ برای مثال در ردیف ۱۹۷ و در معرفی اثر مشهور شیخ بهایی با عنوان خلاصه الحساب، فهرستی از شروح مختلف نگاشته شده بر این اثر، مشتمل بر ۵۷ عنوان آورده شده است. همچنین در پانویس‌ها نیز بعضاً به نکات جالبی اشاره شده است؛ به‌ویژه اطلاعاتی که از جانب دکتر سید محمود مرعشی، فرزند دانشمند مؤسس کتابخانه و گردآورنده اثر حاضر در ذیل برخی نسخه‌ها بیان شده است. به عنوان نمونه در پانویس صفحه ۱۵۹ و در توضیح نسخه‌ای از شرح